

МАКЕДОНСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО
ИНСТИТУТ ЗА ГЕОГРАФИЈА

СВЕЧЕНА АКАДЕМИЈА

НАД 150 ГОДИНИ МАКЕДОНСКА ГЕОГРАФСКА МИСЛА
И 100 ГОДИНИ ОРГАНИЗИРАНО ГЕОГРАФСКО ОБРАЗОВАНИЕ

СКОПЈЕ, 2023

**МАКЕДОНСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО
ИНСТИТУТ ЗА ГЕОГРАФИЈА**

**СВЕЧЕНА АКАДЕМИЈА
НАД 150 ГОДИНИ МАКЕДОНСКА ГЕОГРАФСКА МИСЛА
И 100 ГОДИНИ ОРГАНИЗИРАНО ГЕОГРАФСКО ОБРАЗОВАНИЕ
(21.12.2022)**

СКОПЈЕ, 2023

Посебно издание:

Свечена академија над 150 години македонска географска мисла и 100 години македонско географско образование

ISBN:

978-608-65155-6-0

Издавач:

Македонско географско друштво

Главен и одговорен уредник:

Проф. д-р Благоја Маркоски

Уредувачки одбор:

Проф. д-р Благоја Маркоски

Проф. д-р Иван Радевски

Доц. д-р Владимир Златаноски

Технички уредник:

Доц. д-р Владимир Златаноски

Лектура:

Виолета Никовска

Печат:

МАР-САЖ, Скопје

Тираж:

100

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

061.22:91(497.7)*1922/2022*(060.91)

37.016:91(497.7)(061.91)

СВЕЧЕНА академија : над 150 години Македонска географска мисла и 100 години организирано географско образование : (21.12.2022) / [главен и одговорен уредник Благоја Маркоски]. - Скопје : Македонско географско друштво, 2023. - 150 стр. : илустр. ; 23 см

Библиографија кон трудовите. - Abstract

ISBN 978-608-65155-6-0

а) Македонско географско друштво -- 1922-2022 -- Јубилеи б) Географско образование -- Македонија -- Јубилеи

COBISS.MK-ID 60023557

Организациски одбор на Свечената Академија

Претседател:

Проф. д-р Благоја Маркоски

Членови:

Проф. д-р Мирјанка Маџевиќ,

Проф. д-р Олгица Димитровска

Проф. д-р Ивица Милевски

Проф. д-р Билјана Апостоловска – Тошевска

Проф. д-р Свемир Горин

Проф. д-р Иван Радевски

Доц. д-р Христина Димеска Трајкова

Доц. д-р Владимир Златаноски

Финансиска поддршка:

Природно-математички факултет, Скопје

СОДРЖИНА

I. ПОЗДРАВНИ ГОВОРИ

<i>Благоја Маркоски</i> Поздравен говор на Свечената Академија по повод над 150 години македонска географска мисла и 100 години организирано географско образование	1
<i>Александар Скејаровски</i> Говор на Деканот на Природно-математички факултет	3
<i>Мирјанка Мацевик</i> Поздравен говор на Раководителот на Институтот за географија при ПМФ	5
<i>Христијана Димеска Трајкова</i> Говор на Претседателот на Македонско географско друштво	7
<i>Рајко Дув</i> Говор на Деканот на Филозофски факултет	9

II. ЈУБИЛЕЈНИ СТАТИИ

<i>Никола В. Димитров</i> Македонската географска мисла во XIX и почетокот на XX век	13
<i>Благоја Маркоски, Владимир Злајаноски</i> 100 години географско образование и наука во Македонија	45
<i>Олгица Димитровска</i> Научен и наставен опус на Институтот за географија при Природно-математичкиот факултет во Скопје	85
<i>Ивица Милевски</i> Меѓународна соработка на Институтот за географија во Скопје	113
<i>Мирјанка Мацевик</i> Преглед на студиските програми на Институтот за географија	123

III. БЛАГОДАРНОСТИ И ПРИЗНАНИЈА

Доделување признанија	134
Резолуција од Свечената академија	135
Благодарност	137
Одеци во јавноста	138

Никола В. Димитров
 Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип,
 Факултет за туризам и угостителство,
 Факултет за природни и технички науки,
 Студиска програма Географија.
 email: nikola.dimitrov@ugd.edu.mk

МАКЕДОНСКАТА ГЕОГРАФСКА МИСЛА ВО XIX И ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК

UDC: 911:37.016(497.7)“18/19”

АПСТРАКТ

Училишната историја на Македонија започнува во IX век, со мисијата на браќата св. Кирил и Методиј, кои ја шират писменоста, а продолжила во X век со манастирско-келијни богословски училишта основани од св. Климент и св. Наум. Речиси во исто време во Македонија започнува првата книжевна школа во која рачно се препишувала свештена литература за богослужба во христијанските цркви и манастири која продолжува низ средниот век. Со освојување на Балканот од Османската Империја, започнува епоха на распаѓање на христијанските образовни и просветни центри. Голем дел од тогашните учени луѓе биле убиени, заробени, депортирани, дел останале во Македонија а дел од нив емигрирале во соседните балкански и европски земји. Возобновувањето на книжевно-просветната дејност се случува кон средината на XV век. Во црквите се формираат келијни училишта со што повторно била организирана просветна дејност. Овие училишта во периодот од XV до XIX век биле единствената форма на образование и одиграле важна улога во зачувувањето на книжевните и просветните традиции. Од средината на XIX во образовниот систем на просторот на Македонија во училиштата се појавува географијата како посебен наставен предмет заедно со уште десетина други наставни предмети.¹

Идентитетот на секој народ се отсликува со мајчин јазик, национална историја и национална географија. Во трудот може да се согледа преплетување на трите атрибути во еден, а тоа е идентификација на

¹Прва забележана употреба на зборот Географија била како наслов на книгата на Ератостен во III век пр.н.е. Зборот географија е присутен во континуитет повеќе од 2300 години. Сепак, во семејството на Академиите на науки и уметности е верификувана во 1795 година и тоа во Дивизија 2 како новоформирани гранки на студии во групата на природни науки - меѓу кои географијата е една од природните науки. Поради сложеноста од повеќе научни дисциплини, географијата е наречена „светска дисциплина и мост помеѓу природните - физичките и антропогените - човечките науки“.

Македонци во Македонија. Сепак, во трудот посебно се фокусираме на географијата. Во текстот што следи ќе дадеме преглед како се одвивал процесот на развојот на географијата од наставен предмет до географска научна мисла. Односно кога се појавува географијата како наставен предмет во училиштата и како се одвивало ширењето на географската мисла во Македонија во XIX и почеток на XX век. Имено, развојот на македонската географска мисла во XIX и почетокот на XX век се одвивал низ четири фази: фаза на први географски поучувања во наставата, фаза на географијата како наставен предмет, фаза на први учители образовани да предаваат географија, и четврта фаза на први географски учебници, стручни и научни трудови.

ВОВЕД

Македонија е библиска земја² и побудува голем интерес уште од најстаро време а тоа се гледа од многуте историски записи, текстови, карти и книги.³

²Повеќе за ова види: Свето Писмо (Библија), Свето писмо на стариот и новиот завет, ревидирано издание, Со благослов на Светиот архиерејски синод на Македонската православна црква, Скопје, 2017 г. стр. 1500. Во Новиот завет од Светотот Писмо (Библијата) името Македонија (се споменува 21 пат), Македонец (1), Македонците (3) и Македонските цркви (1 пат) или вкупно се споменати 30 пати, од кои 4 пати во поднаслов и 26 пати низ 23 стиха, во 7 дела (*Дела на ајосџолиџе*: 13 пати од кои 10 пати во поднаслов и 26 пати низ 23 стиха, во 7 дела (*Дела на ајосџолиџе*: 13 пати од кои 10 пати во поднаслов и 26 пати во поднаслов, стр. 163,166-168; *Послание на ајосџол Павле до Римјаниџе*: 1 пат во 1 стих, 15:26, стр.218; *Прво џослание на ајосџол Павле до Коринџјаниџе*: 2 пати во 1 стих, 15:5, стр.234; *Вџоро џослание на ајосџол Павле до Коринџјаниџе*: 9 пати од кои 1 пат во поднаслов и 8 пати во 7 стиха 1:16, 2:13, 7:5, 8:1, 9:2, 9:4 и 11:9, стр. 236,239-242; *Послание на ајосџол Павле до Филиџјаниџе*: 1 пат во 1 стих, 4:15 стр.260; *Прво џослание на ајосџол Павле до Солуњаниџе*: 3 пати во 3 стиха, 1:7, 1:8 и 4:10, стр.266 и 268; *Прво џослание на ајосџол Павле до Тимоџеј*: 1 пат во 1 стих, 1:3, стр. 273). Во Новиот завет освен Македонија, никое име на соседите не се споменува, што значи името Македонија и Македонци е големо и затоа сакаат да ни го одземат. Македонија и Македонците се „алфа и омега - почеток и крај“, прво и последно, семоќно и најважно, и така ќе биде сè додека постои човекот и светот. Подвлекол НВД.

³Повеќе за ова види: Страбон, „Страбон, географија, Кн.7“, Сигмапрес, Скопје, 2017, стр. 158; „Страбон, кој живеел во I век, во книгата „Географија“ ја споменува Македонија, но и градовите Стоби, Скупи, Хераклеја, Лихнидос и др.“; Romer Frank E. Pomponius Mella's Description of the World. Ann Arbor. University of Michigan Press. ISBN 9780472084524. „Картата е нацртана во 43 г.пр.н.е во неа се споменува Македонија, Пела, Тесалоника, реките Аксиос, Хераклеја и уште неколку древни градови и планини“.; Клаудиус Птоломеј (100-170 г.), „Птоломеова карта од II век, во која е внесена Македонија и неколку градови, меѓу кои Хераклеја, Стоби, Скупи, Тесланици и др.“; Табула Појтингерова (нацртана IV век а прцртана во XIII век) „во која се внесени Македонија со многу географски обележја, градови, езера, реки, планини и тоа: Охридско Езеро со Лихнид, Стоби, Антигона, Хераклеја, Вилазора, река Аксиос, Катлановска бања и друго“.; „Прв кој ни дава податоци за Битола, Охрид и други, бил арапскиот географ Абу Абдулах Мухаменд ал-Идриси кој во 12 век пропатувал низ Македонија и други простори низ Балканот и Европа. Тој во 1154

Македонското царство, во античкиот период било најголемото и се протегало на три континенти опфаќајќи голем број земји и територии, но подоцна со потпаѓање на Македонија под римска власт (146 г. п.н.е) започнал процесот на губење на нејзината независност, поделба и територијално намалување.⁴

До XVI век странските патописци не знаеле точно до каде се протега и што е тоа Македонија во географска смисла. Во нивните описи Македонија опфаќала голем простор во кој влегувале многу земји и области (Албанија, Мизија, Бугарија, Тракија, Тесалија, Епир и Грција), а потврда за тоа се географските карти цртани во тој период. Османлиската статистика во тоа време населението кое живеело во Македонија го делеле на христијани и муслимани⁵. Во 1470 година од еден патописен податок дознаваме дека имало и Македонци.⁶ Подоцна во XVI век, покрај христијани и муслимани се споменуваат Евреи и Роми. Додека пак, некои патописци од тој период споменуваат Словени, Грци, Власи и други. Името Македонци, патописците го споменуваат и во останатите векови. Така, интересен е податокот од 1770 година, изнесен од патописецот Франсоа Де Тот, кој во својот патопис на осум

година на напишал книгата „Табула Рогериана“ позната како „Рошера II“; Никола В. Димитров, Географијата и географите во Битола и Битолско, Битола, 2020 г. стр. 9-12,(стр. 145).; Повеќе за Ал-Идриси, види: Зекир Рамчиловиќ, Македонија во географијата на Ал-Идриси, ИНИ, Скопје, 2017 г.

⁴ Повеќе за ова види: Наде Проева, „Студии за античките Македонци“, Macedonia Prima, Скопје, 1997 г. стр. 328; „Историја на Агреадите“, Графотисок, Скопје, 2004 г., стр. 401; „Александар Македонски: живот и дело“, Графотисок, Скопје, 2012 г., стр. 336; „Религијата на античките Македонци“, Графотисок, Скопје, 2014 г. стр. 292; „Триптих за македонскиот идентитет“, Скопје, 2018 г., стр. 187; Плутарх, „Александар Македонски“, Детска радост, Скопје, 1994 г., стр. 95.; Пјер Бријан, „Александар Велики“, Догер, Скопје, 1995 г. стр. 109.; Хамонд, Н.Џ.Л. Историја на Македонија, Наратива, Скопје, 2020, стр. 584, Илија Петрушевски, Македонија на старите мапи, Детска радост/Македонска ревија, Скопје, 1992, стр. 91; Историја на македонскиот народ кн1,2 и 3, ИНИ, Скопје 1969 г. ; Стјепан Антолјак, Средновековна Македонија, т.1, Мисла, Скопје, 1985 г., Бранко Панов, Средновековна Македонија, т.2 и т.3, Мисла, Скопје, 1985 г.; Славко Димевски, Историја на македонската православна црква, Македонска книга, Скопје, 1989 г.; Група автори, Историја на Македонија, ИНИ, Скопје, 2002 г. ; Македонска енциклопедија 1-2, МАНУ, Скопје, 2009 г. и други книги.

⁵Напоменувам, низ целиот период на Османлиската Империја, нивната статистика водела население само според вера: муслимани и христијани, а од XVI век се додадени Евреи и Роми. Податоци според милет - народ, изнесуваат странските патописци и конзули од XIX век, и тоа најчесто нереални и пристрасни. Подвлекол НВД.

⁶Во 1470 година на Света Гора...се наоѓаат многу манастири на христијански калугери, од кои некои се Грци, други Македонци, Власи, па дури и Италијанци како и од други нации, кои живеат живот на светци... а во убавата и раскошната крепост Бари живеат Грци и Македонци. Патописот на Џио Марио Дељи Анциолело од 1470 г. стр. 67 и 68 - Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1371 - 1777 г. Мисла, Скопје, 1991 г. стр. 871

места споменува Македонец и Македонци.⁷ Ваквата состојба останала сè додека името Македонија и Македонци не добиле национален поим.⁸

Почетните размислувања за Македонија како провинција, и како држава, датираат уште од периодот на Ами Буе (1794-1881), кој изработил карта на Европска Турција, во која ги внесол и границите на Македонија. Буе, забележал дека интензивирањето на почетоците за ослободување на Словените од Балканот почнуваат за време на Кримската војна (1853-1856), а насочувајќи се во иднината Македонија ја третира одделно како држава ако „Македонија би го отфрлила јаремот“⁹. (мислел на турското ропство, подвлекол НВД).

Во текот на XIX век започнува ослободувањето на балканските народи (Грци, Срби, Бугари, Романци и др.). Како се ослободуваат така растат нивните политики за „големи држави“ со присвојување на неослободените балкански територии од Османлиското Царство. Во тоа време, Македонија била изложена на директен удар од непосредните соседи, кои имале големи претензии кон Македонија и Македонците и вршеле асимилација преку образовна и верска пропаганда. Имено, во училиштата наставата се реализира на грчки, српски, бугарски, романски и други странски јазици. Соседите, но и другите ја користат економската и социјалната беда на големиот број Македонци, и се служат со различни поткупливи методи со цел да ги обезличат, однародат и да им го одземат идентитетот на Македонците. Ова можеме да го видиме и од податоците кои ги изнесуваат патописците и другите истражувачи од непосредното соседство на Македонија. Тие изнесуваат пристрасни и неточни податоци за бројот на население по национална припадност, бројот на ученици, училишта и сл., давајќи предност на страната на која припаѓаат. Пропагандното раздробување и однародување на македонското население е регистрирано и од страна на странски патописци, кои често фаворизираат една страна.¹⁰

⁷Патопис на Франсоа Де Тот од 1770 година (стр.832-835). Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1371-1777, Мисла, Скопје, 1991, стр. 871

⁸Повеќе за ова види: Милан Бошковски, Името Македонија во делата на средновековните автори, „Нова Македонија“, 13.XII-26.XII.1992 г. Х.Р. Вилкинсон, Картите и политиката, преглед на етнографската картографија на Македонија, Скопје, 1992 г.; Илија Петрушевски, Македонија на стари мапи, Скопје, 1992 г. Бранислав Светозаревик Покорни, Македонци - милениумски сведоштва за идентитетското име (документи и анализи), Тетово, 2021 г. стр. 800. и други книги.

⁹Повеќе за ова види: Снежана Станиславска - Поповска, Ами Буе за Македонија, Меонора, Скопје, 1999 г. стр. 151, 175, 195, 203, 221, 237, 245; (стр. 306); Патописот на Ами Буе од 1836-1838, стр. 211 и 220, Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1827 - 1849 г., Мисла, Скопје, 1992 г., стр. 746.

¹⁰Повеќе за ова види, издание од 13 книги од Александар Матковски: Македонија во делата на странските патописци 1371-1777, Скопје, 1991 г.; 1778-1826, Скопје, 1991 г.; 1827-1849, Скопје, 1992 г.; 1850-1864, Скопје, 1992 г.; 1864 -1874, Скопје, 2000 г.; 1875-1878, Скопје, 2001 г.; 1879-1888, Скопје, 2002 г.; 1889-1898, Скопје, 2005 г.; 1894-1902,

Ваквата состојба на отворени пропаганди во Македонија ги прифаќа и ослабеното Османлиско Царство кое е притиснато од големите сили и прифаќа асимилација на македонското население, играјќи игра прво со едните, а потоа со другите, со цел да се раздели словенската и христијанската популација. Големите сили (Англија, Австроунгарија, Франција, Русија) го форсираат т.н. „Источно прашање“ на Балканскиот Полуостров за свои интереси, а со цел побрзо распаѓање на Османлиското Царство, за кое користат метафоричен израз „болниот на Босфорот“.

Во вака сложена ситуација повеќе децении Македонците се изложени на асимилаторската игра на соседите за остварување на нивните големи идеи, но има и Македонци кои се спротивставуваат на ваквите мегаломански асимилаторски национални и верско-национални пропаганди. Во прилог на вистината се појавуваат и патописци кои ја согледале посебноста на Македонците¹¹, дека не се Срби, ни Бугари, и дека „Македонците како по својата историја, така и по својот јазик, се посебна народност, значи ниту се Срби, а уште помалку Бугари¹², туку се потомци на оние словенски предоселеници кои го населувале Балканскиот Полуостров веќе пред српската и бугарската инвазија и кои подоцна ниту со една од овие нации не се измешале“¹³, и дека македонскиот јазик претставува посебен јужнословенски јазик.¹⁴

Скопје, 2006 г.; 1903 г., Скопје, 2007 г.; 1903-1904, Скопје, 2008 г.; 1904-1905, Скопје, 2009 г.; 1905-1908, Скопје, 2012 г.

¹¹Меѓу првите, е патописецот Џемс Минчин, кој населението во Македонија го вика „Македонци“ и меѓу првите се посомнева во бугарската и српската теза. Уште тогаш (1884 г.) насети дека „Македонциите се посебен народ со посебен словенски дијалект различен од бугарскиот и српскиот“. Патписот на Џемс Минчин од 1884 година, стр.199 и 200. Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Ѓурѓа, Скопје, 2002 г. (стр.348)

¹²Согледбите на Карл Хрон од 1888 година, стр. 269, Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Ѓурѓа, Скопје, 2002 г. (стр.348). За Македонското прашање, види студија на чешкиот македолог Карл Хрон „Народноста на македонските Словени“ (Виена, 1890 г.). Христо Андонов Полјански, Одбрани дела (I-V), Том трети, Македонското прашање, Мисла, Скопје, 1981 г. стр. 43-55 (стр. 658). Во прилог и извадок од Патописот на Васил Молов од 1887 година „Да речеме дека Македонциите не се Срби, но не се ни Бугари, итне се словенско илеме и иреба да си оснанаи ишакви, но вие ќе ги расийеите со вашата иројаганда“ (стр. 260). Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Ѓурѓа, Скопје, 2002 г. (стр.348).

¹³Во 1886 година Ив. С. Аксаков ги советуваше македонските студенти во Русија „да го одделат македонскиот литературен жаргон и да го зачуваат својот со својата независност...“ (стр.269). Согледбите на Карл Хрон од 1888 година, стр. 267, Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Ѓурѓа, Скопје, 2002 г. (стр.348).

¹⁴Петар Драганов (руски филолог, славист и македонист) на специјалните студии за македонски јазик (1887-1894, 1903) докажа дека „македонскиот јазик ирејствавува посебен јужнословенски јазик дека Македонциите се одделна народност и

Важен документ за посебност на Македонците, се вели во правилата на македонскиот востанички комитет од 1878 година (Македонското Кресненско востание) каде се озаконети - утврдени целите, правилата, управата и задолженијата на Македонците и Македонската војска во борбата за слобода на својата татковина.¹⁵

Во тој период кога странците се занимаваат со „Источното прашање“ со Балканската историја и со Македонското прашање се јавува и идејата „Македонија на Македонците“.¹⁶

Сепак, низ децениското странско пропагандно образование се формирала интелигенција со погрешна претства, па тие учители пропагандисти наметнаа туѓи јазици (српски, бугарски, грчки и други). Дел од нив се соочиле и со реакција на локалното население, бидејќи, македонското население во секојдневната комуникација и понатаму го говорел народниот - македонски јазик. Во голем број словенски - народни училишта наставата и комуникацијата во наставниот процес се одвивала на јазик разбирлив за учениците, а тоа бил народното наречие - македонски јазик. Во наставата, учителите и учениците користеле учебници кои биле пишувани на разбирлив македонски дијалект.¹⁷ Таков бил случајот и со учебникот по географија, како и со географските стручни и научни трудови, за кои ќе говориме во текстот што следи.

националност“. Согледбите на Карл Хрон од 1888 година, стр. 269, Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Ѓурѓа, Скопје, 2002 г. (стр.348). Христо Андонов Полјански, Одбрани дела, Том трети, Македонското прашање, Мисла, Скопје, 1981 г. стр. 45, 49 и 109. Покрај Петар Драганов, други филолози кои истражувале за Македонија и македонското национално прашање биле: В.В. Комаров, Франц Миклошич, Николај Н. Дурново, Ватрослав Облак, историчарот Константин Иречек и други.

¹⁵Документи за борбата на Македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том први, УКИМ, Скопје, 1981 г., стр. 245-261

¹⁶Главен протагонист за оваа идеја бил англискиот претседател на владата, премиер Вилијам Гладстон (1809-1898). „Македонскиот прашање е можеби најопасниот проблем со кој секој државник во Европа треба да се соочи во најблиска иднина“ (зборови кои за жал и покрај 80 години државност на Македонија и Македонците, непромисливите постапки на европските државници го оживуваат овој најопасен проблем и светот го ставаат во сериозен проблем - подвлекол НВД). Идејата „Македонија на Македонците“ широко била прифатена од страна на Македонците кои формирале организации и почнале борбата за национална слобода.

¹⁷Повеќе за ова види: Блаже Конески, Кон македонската преродба, Македонските учебници од XIX век, Скопје, 1959 г.; Блаже Конески, Македонскиот XIX век, јазични и книжевно историски прилози, Скопје, 1986 г.; Ристо Кантарџиев, Македонското преродбенско училиште, Скопје 1965 г.; Школството, просветата и културата во Македонија во времето на Преродбата, Симпозиум, МАНУ, Скопје, 1979 г. Ристо Кантарџиев, Келијните училишта во Македонија, „Просветно дело“, 11/7-8, Скопје, 1964, стр. 144, и други книги и научни трудови.

1. ПРВИ ГЕОГРАФСКИ ПРОУЧУВАЊА ВО НАСТАВАТА

Постојат показатели дека уште во време од XII-XIII века, а особено во XV - XVIII век во Македонија имало манастирско-ќелијни¹⁸ училишта. Овие црковно епитропски училишта биле лоцирани во околу 40 манастири (Лесновски, Трескавец, манастир Свети Наум, Бигорски, Осоговски, Кичевски, Лешочки Буковски, Слеченски, Зрзе, Трескавец, Крсторски, Лисолајски, Полошки, Ветерски, Кучевишки, Пантелеј и др.) во кои исклучиво се подготвувал свештенички кадар.¹⁹

Прво градско ќелијно училиште се споменува во 1793 година и тоа во Штип. Ваков тип на училиште егзистирало и во Ново Село, каде што се изучувала словенската писменост преку елементарно и еднострано образование во кое доминирал средновековниот светоглед - се учеле исклучиво црковни науки: часословот (хронологија), псалтир, месецослов (хронологија на месец) и друго. Ваквата тенденција се задржала и по укинувањето на Охридската архиепископија (1767 г.), кога сите ингеренции биле во рацете на Цариградската патријаршија.²⁰

Како што е познато ќелијните училишта се еден вид основни училишта со елементарен религиозен карактер на црковнословенски јазик. Обуката ја вршеле духовните лица и била индивидуална, се работело со секој ученик одделно. Учебниот процес имал за цел на ученикот да даде знаење за читање, пишување и црковно пеење. Понекогаш учењето се комбинирало и со изучување одреден занает.

¹⁸Терминот ќелија е земен од старосемитскиот јазик уште во претхристијанскиот период. Под овој назив Евреите ги подразбирале нивните верски општини. Подоцна со примањето на христијанството за официјална религија, зборот ќелија бил примен со значење верска општина или училиште. И денес Арапите под овој термин подразбираат основно верско училиште. Преку арапскиот и турскиот јазик, подоцна овој поим се европеизирал. Според А. Матковски „ќелијните училишта го зачувале овој термин по верска линија и самите верски општини, кои во прво време се викале ќелијни“. (Види: Дискусија на Александар Матковски во зборникот: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата, Симпозиум, МАНУ-Скопје, 1979, 666). За манастирските, црковните и световните ќелијни училишта во Македонија види поопширно кај: Ристо Кантарџиев, Ќелијните училишта во Македонија, „Просветно дело“, II/7-8, Скопје, 1964, 144.

¹⁹Александар Трајановски, Народноопштински и педагошко-богословски училишта во Македонија кон средината на XIX век (по примерот на учителствувањето на Јосиф Ковачев, Д. Миладинов, Сл. Дингова, К. Шапкарев и др.) (стр. 109), Годишен Зборник 2011, Институт за историја и археологија, УГД - Штип.

²⁰Елена Јосимовска, Училиштата во Штип пред и по Јосиф Ковачев, Годишен Зборник 2011, стр.133

За учебници биле користени богослужбените книги Часослов, Апостол и Псалтир. Меѓутоа, со доаѓањето на **Јоаким Крчовски** (1750 - 1820), македонски народен учител, свештеник и просветител, за духовник и наусничар (така се викале сите кои имале завршено во ќелијните училишта) доаѓа во Штип. Некаде во втората половина на XVIII век, содржината на ќелијното училиште била надградена и со светски знаења. Освен читање и пишување, даскал Јаким, како што го викале штипјани, вовел нови предмети: географија, економија, историја, уметност итн.²¹ Сепак, за овој податок немаме цврсти пишани докази,

Слика 1. Јоаким Крчовски

туку тоа е само усно предание од поранешни ученици. Сомнежот постои, и дека тоа биле само негови проповеди, поучувања или содржини за „Различна поучителна наставленија“ (наслов на неговата последна книга, печатена во 1819 година во Будим) или со денешна терминологија „Различни наставни упатства“, кои вклучуваат разни информации или содржини од повеќе науки - наставни предмети (географија, историја, економија и др.). Доколку тоа било така, тогаш, првите географски поучувања во наставата во Македонија се во почетокот на XIX век.

Во почетокот на XIX век општите ќелијни училишта претставувале одделни појави, но во текот на првата половина на тој век тие постојано бројно се зголемувале, така што кон 30-те и 40-те години ги имало, главно, во економски најразвиените градови во Македонија, а кон 50-те години тие биле веќе распространети речиси во сите македонски градови и села и претставувале широка мрежа на народни училишта, познати под името старовремски училишта.

Веќе од 1825 година па натаму во одделни градови се јавуваат црковни епитропски општински училишта (во Штип, Битола, Скопје, Прилеп, Велес, Охрид, Тетово, Куманово и др.) каде наусничари биле свештеници (Поп Стојче, Поп Марко, Поп Атанас, Поп Марин, Поп Коста, Поп Василко, Поп Нестор и др.) некаде имало само наусничари (Мано, Павле Грозданов, Тасо, Трајко Килисаров, Димче Камчев, Христо, Јордан, Лазар и др.).²²

Овие училишта се воделе како општински ќелијни училишта каде се учело на старословенски односно црковно словенски јазик. Вакви училишта до средината на XIX век имало над 30 распоредени во градови (Берово, Скопје, Битола, Штип, Тетово, Прилеп, Велес, Куманово, Кратово, Гостивар, Крива Паланка, Дебар, Радовиш, Пехчево, Струмица) и поголеми села (Оризари-кочанско, Башино Село Велешко, Довезанце Кумановско, Мирковци Скопско, Кучевиште Скопско, Ваташа Тиквешко, Лазарополе Дебарско, Галичник

²¹Исто, стр. 136

²²Силвана Сидоровска Чуповска, Просветата во Штип во времето на преродбата, Годишен зборник 2011, Институт за историја и археологија, УГД - Штип, стр. 31-34;

Дебарско, Богомила Велешко, Истибања Кочанско, Куклица Кратовско и други.). Од наставните предмети биле веронаука, пишување и читање, сметање, рачна работа и сл.²³

Свештениците и наусничарите наставата ја вршеле на народен македонски јазик со старословенски букви. Докази за тоа постојат повеќе, но ќе го наведеме само писмото од 1845 година испратено од страна на грчкиот митрополит во Битола, Герасим до игуменот на Слеченскиот манастир, кој бил во превод на народен македонски јазик со старословенски букви.²⁴

Во средината на XIX век бројот на општинските училиште се зголемил, па така на крајот на векот достигнал околу 100 училишта и тоа распоредени по неколку во градовите и по едно во поголемите села. Во тоа време бројот на посебни наставни предмети бил поголем, се појавува и наставниот предмет географија, заедно со уште десетина други наставни предмети.

2. ГЕОГРАФИЈАТА КАКО НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ

Прво заемно училиште со световна настава во Македонија било отворено

Слика 2. Јордан Хаџи
 Констџанџивнов - Циноџ

во Велес, во 1837 година, а прв учител бил Јордан Хаџи Констџанџивнов - Циноџ (1821 - 1882), македонски просветител, кој тука ја започнал борбата за воведување на народниот јазик во македонските училишта, но по негово кратко учителствување бил принуден да го напушти. Кратко потоа отворил свое приватно училиште, па повторно се вратил во заемното училиште. Заемно училиште е именувано по новата „заемна метода“²⁵ во брзоречното училиште. Од едно писмо испратено од Циноџ до

²³Исто стр. 35-38

²⁴Содржина на текстот: „Манастирот ќе го посети даскал Виктор Глигорович кој е голем човек да го пречекаш и да го честиш арно и да прегледаш што книги имате во манастирот“. Горѓи Димовски, Битолските училишта до 1918 година со посебен осврт на гимназијата до 1945., Гимназијално образование во Битола, Гимназија „Јосип Броз Тито“ - Битола, 1965 г. стр. 19

²⁵Ристо Кантарџиев, Заемните училишта во Македонија, Филозофски факултет, Скопје, 1970 г., стр.7; Кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век во западноевропските училишта била воведена таканаречената „заемна метода“ или белланкастерска метода по името на нејзините создавачи, педагозите Андреј Бел и Џозеф Ланкастер, позната како Бел-Ланкастерска метода. Со организирањето на заемна настава било можно едновремено да учат голем број ученици. Во нив еден учител обучувал по 50 и повеќе деца, со тоа што тој работел со постарите ученици, а тие пак ги обучувале помалите. Наставникот директно не раководел со наставата, туку преку своите

„Друштво српске словесности“ говори и за предметите што ги предавал: Буквар, Св. историја, Црквена историја, Објава на верата, Географија, Универзална историја, Граматика со реторика и дијалектика, Црковен ред, Толкување на сите списи, Митологија итн.²⁶ Инаку, тој ја усвоил заемната метода од бугарскиот заеман учител Никола Тонџоров во Самоков кај кого во 1835 година бил извесно време на учење.

Нешто подоцна од отворањето на заемното училиште во Велес, кон крајот на 1840 година заемно училиште било отворено и во Штип (прв учител бил Павле Грозданов). Во 1848 г. заемно училиште било отворено во Скопје, каде за учител по покана од скопските граѓани дошол Јордан Хаџи Константинов - Цинот. Уште во почетокот на својата учителска дејност во Скопје, Цинот развил голема активност во ширењето на просветата на мајчин јазик и на унапредувањето на скопското училиште и неговото реорганизирање во духот на новата образованост. Тој ги поделил учениците на одделенија, вовел во наставата световни предмети и новата, заемна метода; вовел и клучни и современи наставни средства: училишни таблици, песочници, географска карта и др. Дотогаш келијно, училиштето при црквата Св. Богородица добило современа, модерна физиономија. За намената што ја добило сега училиштето, била подигната и нова училишна зграда во дворот на црквата. Таа била изградена на иницијатива и со материјална помош на градските првенци. Училиштето имало 3 одделенија. Првото одделение се викало детовоспитное – во него малите деца учеле да читаат и пишуваат на заемните таблици и песочницата. Второто одделение се викало гимназијално – во него поголемите деца учеле граматака, географија, астрономија, општа и црковна историја, броење, алгебра и збирка од античките писатели. Третото одделение било црковно – во него децата учеле за црковниот ред. Во 1851 г. во прво одделение имало 120 ученици, во второ 24 и во трето 35, вкупно 179 ученици. Цинот учителствувал во Скопје до 1857 г., кога бил уапсен од Турците и испратен на заточение во Битола.²⁷

За време на своето кратко учителствување во Тетово во 1854 година, Ј.Х. Константинов - Цинот ја вовел заемната метода и во училиштето во овој град.

Во 1856 година во Прилеп како учител Димитар Миладинов ја вовел заемната метода. Во 1857 г. при престојот во својот роден град, Струга, го поттикнал тогашниот учител во заемното училиште, Кузман Шапкарев, да го воведо мајчиниот јазик.

помошници (монитори), учениците заемно се учеле. Бидејќи во овие училишта учениците заемно се учеле, се наречени заемни училишта.

²⁶Ристо Кантарџиев, Заемните училишта во Македонија,...стр.9; Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том први, УКИМ, Скопје, 1981 г., стр. 182.

²⁷Ристо Кантарџиев, Заемните училишта во Македонија,... стр.119-145; Повеќе за ова види: Ристо Кантарџиев, Македонското преродбенско училиште, Култура, Скопје, 1963 г.; Ристо Кантарџиев, Школство и просвета во Македонија во периодот на преродбата – во зборникот на трудови под наслов „Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата“, МАНУ, Скопје, 1979, стр.38.

Во 1859 година во Прилеп за учител дошол Ј.Х.К. Цинот, го реорганизираше училиштето и го поставил на модерна основа. Во наставата ја вовел заемната метода и нови, световни предмети и нови училишни средства: учениците ги поделил на групи и на секоја група ѝ го определил местото. По заминувањето на Цинот, за учител дошол Васил Алексиев Курдалев, родум од село Маврово. Тој своето образование го добил во Пловдив, каде што ја усвоил и заемната метода. Во Прилеп учителствувал 5 години од 1860 до 1865 г. и за тоа време училиштето добро напредувало.²⁸

Во Охрид, кој од сите македонски градови бил најсилно повлијаен од грцизмот, во 1859 г. било отворено првото заемно училиште на македонски јазик. Други заемни училишта биле отворени во 1864 во Крива Паланка, во 1864/65 г. во Неготино и во Кавадарци, во 1865 г. во Битола (прв учител бил Јован Жинзифов, таткото на Рајко Жинзифов, но за кратко време било затворено и повторно отворено во 1870 г. кога за главен учител бил поставен Димитар Македонски). За Битола постои и друг податок дека прво народно училиште на словенски јазик било отворено во 1863 година.²⁹

Во 1867 г. првото македонско народно училиште било отворено во Ресен, во 1869 г. во Крушево (учител Ив. Б. Шумков), во Дебар во 1867 г., во Кичево, Гостивар и Кочани во 1870 година, и во 1871 година во Кратово (град со најстаро келијно училиште во Македонија, чија традиција прекинала со воведување на заемната метода).³⁰ За Кратово се споменува и податок дека во 1858 или во 1869 година имало световно или заемно училиште во кое учителот Димитар Поп Јосифович предавал географија и други наставни предмети.³¹

Кон крајот на 60-тите години и почетокот на 70-тите години на XIX век заемни народни училишта со световна настава имало речиси во сите македонски градови. Во некои од нив (Скопје, Велес, Прилеп, Штип, Охрид и други) имало по две и три вакви училишта.

Од својата појава до 70-те години на XIX век заемните училишта биле најраспространет вид на световни училишта во Македонија. Појавата на заемната метода е карактеристична за еден цел период, во чие време таа суверено владеела во училиштата во Македонија. Заемните училишта биле бесплатни и за тоа привлекле голем број ученици. Во некои од нив учеле по 200, па дури и по 300 ученици. За таков голем број ученици биле потребни и специјални згради, со големи училници. На заемниот учител му биле неопходни помошници, и такви тој назначувал од своите најблизки ученици. Нивниот број бил различен, зависел од бројот на учениците. Помошниците

²⁸Ристо Кантарчиев, *Заемните училишта во Македонија*,... стр. 129

²⁹Горѓи Димовски, *Битолските училишта до 1918 година со посебен осврт на гимназијата до 1945.*, Гимназијално образование во Битола, Гимназија „Јосип Броз Тито“ - Битола, 1965 г. стр. 19-25

³⁰Ристо Кантарчиев, *Заемните училишта во Македонија*,... стр. 130-132

³¹Павле Даскалов, *Прилог за историјата на географската настава во Македонија*, сп. „Просветно дело“ - Скопје, бр. 7-8 од 1955 год., стр. 419-222 (овде Димитар Поп Јосифович е даден како Димитриј Поп Јосифов).

имале различни должности. Едни учествувале во изведувањето на наставата, други внимавале на редот и дисциплината, во училиштето, трети на чистотата итн. За секој наставен предмет учителот назначувал по еден главен помошник, или како што се викал поинаку, главен покажувач, или главен надзирувач. Тој се избирал од најсилните и најарни ученици, кои го достигнале звањето калфа. Негова должност била по упатствата на учителот да раководи со наставата по предметот за кој бил назначен за едно определено време и да се грижи за редот, дисциплината и чистотата во училиштето.³²

Заемните училишта биле основни училишта, кои давале елементарно образование. Тие се состоеле од едно или две елементарни одделенија и од две или три горни одделенија. Во елементарните одделенија се учело читање, пишување и сметање. Во горните одделенија на заемните училишта се давале основни знаења од граматиката, аритметиката, физиката, географијата, историјата, свештената историја, краснопис и другите науки. Горните одделенија на заемните училишта често претставувале одделни основни училишта, познати како „пригответелни училишта“. Всушност тие биле средина меѓу заемните и класните училишта. Името „пригответелни“ овие училишта го добиле од задачата што ја имале – да ги подготват учениците за класните училишта.³³

Секое заемно училиште ги имало и следниве учебни помагала: „песочници“, стргалка, „телеграфи“, заемни таблици и показалки. Тие имале големо значење за заемното училиште, зашто без нив воопшто не можело да се замисли изведувањето на наставата во него.³⁴ Овие учебни помагала се употребувале во заемните училишта во Македонија сè додека наставата во нив се ограничувала на учење читање, пишување и сметање. Откако пак во нив почнале да се учат и други предмети, како историја, земјопис³⁵ и природознание, сè повеќе се употребувале и други учебни помагала.

Од 50-те и 60-те години на XIX век во училиштата во Македонија можеле да се видат географски и историски карти, глобуси, планиглоби, географски и природни атласи, „срицателни штици“ - табли со зборови и „прегледалици“ за пишување и цртање и др. Од ова време некои наши училишта покрај учебници, географски карти и книги добивале од Србија и други европски држави. Од 60-те години нашите училишта се снабдувале со географски карта и други учебни помагала и од Дановата книжарница во Велес, а и од други места.³⁶

За учителската работа и општо за просветителските погледи на учителите од средината на XIX век ни сведочат два ракописа на кратовскиот учител

³²Ристо Кантарџиев, Заемните училиште во Македонија... стр. 136

³³ Исто, стр.137

³⁴ Исто, стр.138

³⁵ Во пониските одделенија за наставниот предмет Географија се употребувал архаичниот синоним „Земјопис“.

³⁶ Ристо Кантарџиев, Заемните училиште во Македонија... стр.145

Димитар Поп Јосифович. Ракописите се датирани - првиот, од 1858 година, а вториот од 1869 година.³⁷ На крајот од ракописот т.е. од лист 49 до 53 е даден еден „урок“ по географија со заглавие: „Землеописание поучително. Урок први. Општо землеописание“. Тоа е всушност една методска единица по географија, методски обработена и предавана на учениците. Тоа го заклучуваме според забелешката направена на крајот од урокот на лист 53 во која се вели: „По мало време ште кажа и други нешта за морето“³⁸

Има многу факти од средината на XIX век кои говорат дека географија како наставен предмет се изучувала и во други училишта на туѓи јазици. Имено, појавата и развитокот на световните училишта (основни и средни училишта - гимназии) на просторот на Македонија во текот на XIX век целосно е под странски просветни и верски влијанија и интереси.³⁹ Во странските основни и средни училишта наставната програма целосно била ориентирана кон нивни интереси. Особено тесно државни интереси имале наставните

³⁷ Михајло Георгиевски Скопје, Просветителските погледи на кратовскиот учител Димитар Поп Јосифовиќ, Современик на Јосиф Ковачев, изнесени во неговите ракописи од 1858 и 1869 година. (Ракописите се датирани - првиот, т.е. Мс 35 е од 1858 година, а вториот Мс 37 од 1869 година. Тоа се всушност тетратки со концепти од методски единици и други белешки, како и две беседи на учителот Димитар Поп Јосифович што ги одржал пред родителите и првенците од Кратово. Ракописите денес се чуваат во Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Скопје, заведени под број Мс 35 и Мс 37).

³⁸ Павле Даскалов, Прилог за историјата на географската настава во Македонија, сп. „Просветно дело“ – Скопје, бр. 7-8 од 1955 год., стр. 419-222 (овде Димитар Поп Јосифович е даден како Димитриј Поп Јосифов).

³⁹ Неутралните патописци и истражувачи од XIX век констатирале дека во Македонија, голем дел од населението е аморфна - неопределена маса (некои ја дефинираат како автохтоно, домородно, македонско, словенско население) кое постојано и лесно е подложно на туѓи интереси и пропаганди: образовна (грчка, бугарска, српска, романска, турска и друга) и верска (патријаршиска, католичка, егзархиска, протестанска, исламска и друга). Сите тие градат училишта, носат учители и школуваат млади лица за свои хегемонистички политики. Османлиското општество (администрација, население и сл.) стана лесно ранливо, подмитливо и немоќно да се спротистави на туѓите пропаганди и на законите кои се носат под меѓународен притисок. Главна цел е расцепување на населението и ослабување на Империјата. Поаѓајќи од ова, во трудот нема да ги именуваме училиштата според пропаганда и верска припадност. Наша главна цел е географијата како наставен предмет која била застапена во сите основни и средни училишта без разлика на нивната асимилаторска определба. Факт е дека младото население кое се школувале во нив е автохтоно македонско со амбиции да се образува. Подоцна дел од нив активно се вклучува во образовниот процес како учители, инспектори, учебникари и слично, но и како револуционерни - борци за национална слобода на Македонците и Македонија.

програми по наставните предмети: историја, граматика, книжевност и географија.⁴⁰

Во Битола, во 1864 година учител бил и Јордан Хаџи Константинов - Џинот. Во наставата се предавале повеќе предмети: историја, географија, литература, математика (алгебра, геометрија и др.), јазик, краснопис, книговодство и др.⁴¹ Според друг податок се предавале предметите: веронаука, света историја, граматика, аритметика, географија, гласно читање и пеење.⁴² Во дел од училиштата (француските - католички) први почнале со екскурзии за учениците. Истите се изведувале до блиските села Лавци, Крстоар или Кисела Вода и тука учениците можеле да учат зошто се воделе дискусии или им се одговарало на прашањата.⁴³ За имињата на наставниците кои предавале географија немаме податок.⁴⁴

Потврда за изучување географија како наставен предмет во Македонија од крајот на 50-тите години на XIX век и тоа како посебен предмет со неколку формулации ни дава патописот на Елија Џон Блант (англичанка која 20 години живеела во Турција од 1858 до 1878 година), за образованието забележала многу податоци. Имено, таа споменува дека во Солун, и во сите поголеми македонски градови Битола, Скопје, Кавала (во женските и машките грчки училишта) во повисоките класови се изучува Геометриска географија, а во Средните класови Политичка и физичка географија. Додека пак, во ниските класови се изучува Политичка географија, рачна работа и калиграфија.⁴⁵

Исто така, во градовите имало и турски медреси - верски основни и идадии - средни училишта за чиновници, како и воени училишта - нижи, средни и високи. Во неколку градови во Македонија (Скопје, Битола, Штип) имало и еврејски талмудски или верски училишта и средни училишта - гимназии. Меѓутоа во овие верски училишта географија како посебен предмет не се споменува.

Особена важност имале воените училишта за офицери, и тоа Руждие - ниже воено училиште или воена прогимназија (во Битола и Скопје), Идадие - средно воено училиште или воена гимназија (во Битола и Скопје) и Харбије - виша воена школа или академија (во Битола). Во нив од средината на XIX век географијата била присутна како наставен предмет. Овие училишта ги прифатиле современите европски школски програми. Во нив се едуцирал

⁴⁰Горѓи Димовски, Битолските училишта до 1918 година со посебен осврт на гимназијата до 1945., Гимназијално образование во Битола, Гимназија „Јосип Броз Тито“ - Битола, 1965 г. стр. 11

⁴¹Исто, стр. 15 и 16

⁴²Александар Стерјовски, Градби, Битола, 2020, стр. 358

⁴³Горѓи Димовски, Битолските училишта до 1918 година... стр. 14-18

⁴⁴Никола В. Димитров, Географијата и географите во Битола и битолско, Битола, 2020, стр. 19-20;

⁴⁵Патописот на Елија Џон Блант од 1858-1878, стр. 304, 307. Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1875-1878, Ѓурѓа, Скопје, 2001, стр. 367.

офицерски кадар за потребите на Црвената и Белата касарна во Битола, воената касарна во Скопје и се разбира за други касарни во големото Османлиско Царство. Така, за постоење на географијата како посебен наставен предмет во битолското Руждие (нижо воено училиште) и споменување на наставниците кои предавале среќаваме во учебната 1890/91 година кога се изучувале 10 наставни предмети (арапски јазик, персиски јазик, пак арапски јазик, османско државно уредување, турски правопис, географија, математика, јазик, правопис и цртање). Географија предавал Тахир ефенди (капетан).⁴⁶

Сличен податок имаме и за Воената академија во Битола, каде првите години имало четири класа по два во ранг, со повеќе стручни предмети - систем прифатен од европските наставни програми во воените академии. Така, во учебната 1893/94 година, школувањето траело 4 години, и се изучувале 10 наставни предмети (градежништво, јазик, математика, историја, математика, географија, јазик, цртање, физичко воспитување и офицери за внатрешно воено уредување). Географија предавал Абдул Халим ефенди (капетан).⁴⁷

При крајот на XIX и почетокот на XX век во градовите каде постоеле гимназии постоеле кабинети по зоологија, хемија, минералологија, физика и географија кои биле уредени со нагледни помагала. Во текот на годината биле изведувани екскурзии до ближните излетнички места. Во некои гимназии покрај Општа географија се изучувала и Описна географија.⁴⁸

Резимирано, за точен датум кога се појавува географијата како наставен предмет во Македонија е 1837 година во Велес, а за примена на географска карта во наставата е 1848 година во Скопје. Прв учител кој предавал географија и користел географска карта бил Јордан Хаџи Константинов - Џинот. Први кабинети по географија со нагледни средства се појавуваат во гимназиите.

3. ПРВИ УЧИТЕЛИ ОБРАЗОВАНИ ДА ПРЕДАВААТ ГЕОГРАФИЈА

Главна улога во создавање педагошки кадри во образовниот систем во Македонија имал Јосиф Антонов Ковачев од Штип (1839-1898), македонски педагог, реформатор, револуционер, политичар и научник. По завршувањето на духовната академија - Богословски факултет во Киев, а завршил и Педагогија со психологија, Јосиф Ковачев учителствувал во Габрово, а во 1868 година повторно се вратил во својот роден град Штип. Тука кратко време бил учител во штипско Ново Село. Во 1869 година во Штип старото класично училиште го модифицирал и трансформирал во педагошко-богословно

⁴⁶ Александар Стерјовски, Градби, Битола, 2020, стр.49

⁴⁷ Исто, стр. 47

⁴⁸ Александар Трајановски, Црквените училишни општини во Битола и нивната улога во системот на образованието, стр. 23-36, Зборник: Фолклорот и етнологијата во Битола и Битолско, ДНУБ, Битола, 1981 г., стр.406; Никола В. Димитров, Географијата и географите во Битола и Битолско...стр. 18-21;

училиште, прво од таков вид во Македонија. Всушност, тоа е прва учителска школа во Македонија. Учителската школа имала два класа и на крајот од школувањето излегувале завршени кадри за учители во основното одделение и свештенички кадри.

Во Педагошко-богословското училиште или во Учителската школа во Штип се изучувале општообразовни, педагошки и богословски наставни

Слика 3. Јосиф Анђонов Ковачев

предмети. Од теолошките - богословски предмети на педагошко-богословското училишта биле застапени 13 наставни предмет меѓу кои: веронаука, црковна историја, естетика, географија, педагогија, општа историја, политичка економија, аритметика, геометрија итн. Додека во класичното училиште се предавале 12 наставни предмети меѓу кои: географија, аритметика, популарна физика, општа историја, општа црковна историја, граматика, аритметика, библиотекарство, пишување и читање, природознание итн.⁴⁹

Со својата дејност училиштето се прочуло надалеку. Така во Штип дошле да ја следат наставата слушатели и од околните градови: Велес, Кавадарци, Прилеп, Скопје и други. Во 1871 година завршила првата генерација на македонски народни учители кои ја ширеле просветата и школството низ Македонија и пошироко. Во училиштето вниманието посебно било свртено кон педагошко дидактичката и методичката поткованост на идните, а и веќе постојните учителски кадри преку изведување методиски вежби, практични предавања, педагошка практика, стажирање и хоспитирање, како и други форми на стручно оспособување на учителите.⁵⁰

Настојувајќи да го постави школството на модерна основа, Ковачев го направил и првиот пробен чекор. Овде, за првпат ја вовел новата гласовна аналитичко-синтетичка метода, позната во тоа време како звучна „нагледна“. Посебно внимание Ковачев обраќал и на практичната работа.

⁴⁹ Повеќе за ова види: Ристо Поплазаров, Нови податоци за првото педагошко училиште во Македонија, Гласник бр.1, Скопје, 1974 год., стр. 217; Кирил Цацков, Неодминливата педагошка дејност на Јосиф Ковачев во Штип и во Прилеп, Годишен зборник 2011, Институт за историја и археологија, УГД - Штип, стр. 18; Александар Илиевски, Педагошко андрагошката дејност на Јосиф Ковачев, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип, стр. 41-50; Ленче Насев, Поглед кон животот и дејноста на Јосиф Ковачев - истакнат македонски педагог и реформатор од Штип, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип, стр. 155-162

⁵⁰ Александар Илиевски, Педагошко андрагошката дејност на Јосиф Ковачев, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип, стр.41-50

Јосиф ги водел учениците и на настава во природа, со цел да им ги објасни процесите, предметите и појавите во природата. Јосиф, исто така, отворил и курс за описување на возрасните и ги поучувал трговците за водење на трговски книги. Училиштето на Јосиф Ковачев било комбинирано. Во него учеле и машки и женски. Во поглед на женското образование имал напредно размислување. Тој се залагал за формирање на посебен женски институт за подготвување учителки на кои им определил посебна улога во просветувањето на македонската жена. За збогатување на нагледноста на наставата, покрај учебници што ги имало за сите предмети, се употребувале и други помошни наставни нагледни средства: карти, глобуси, модели, разни предмети, цртежи, набљудувања, екскурзии и друго. Првата генерација ученици од штипското педагошко училиште излегле во 1871 година. „Успехот на учениците бил одличен. Новина во образовниот систем на ова училиште беше воведениот испит на крајот од годината, нешто како денешниот завршен испит (матура). Дотогаш такви испити не се изведувале во ни едно училиште во Македонија“.⁵¹

Прилепската црковно-училишна општина во 1874 година писмено се обратила до Јосиф Ковачев да им стане главен и општински учител. Така и во Прилеп во просторите на дотогашното народноопштинско училиште „Св. Кирил и Методиј“, Ковачев извршил реорганизација, поделувајќи го истото на помали училници за потребите на повеќето класови и оспособувајќи го за новите нараснати потреби. Откако го реорганизираше класното училиште и во Прилеп, во 1874 година основал еден вид педагошко-богословско училиште, претворајќи го училиштето во четирикласно, повторно по новата гласовно-аналитичка синтетичка метода. Ова педагошко-богословско училиште било втора учителска школа⁵² во Македонија. Новото класно и специјализирано народноопштинско училиште имало повеќе наставни предмети меѓу кои: географија, сметање, алгебра, геометрија, естетика, општа историја, црковна историја, богослужба, свето писмо, читање и пишување, цртање, пеење, и др. Во црквата „Св. Благовештение“, Ковачев основал црковен хор, кој го раководел. Меѓутоа, поради Руско-турската војна (1877- 1878) и другите воени дејства во текот на Големата источна криза, Ковачев морал предвреме да го напушти Прилеп, а со тоа да замре педагошкобогословското училиште во градот.⁵³

⁵¹Благоја Цветковски, 100 години од првото педагошко училиште во Штип, Скопје, 1969 год., стр.6; Повеќе за ова види: Ристо Попларов, Нови податоци за првото педагошко училиште...; Кирил Цацков, Неодминливата педагошка дејност на Јосиф Ковачев... стр.19

⁵²Учителските школи во Штип (формирана во 1869 г. прво како двокласно, па во осумдесеттите години трокласно и на крајот четирикласно училиште), Прилеп (во 1874 г.) и во Скопје (во 1898 г.) биле еден вид средни стручни училишта за оспособување наставен кадар за основните и средните училишта.

⁵³Александар Трајановски, Народноопштински и педагошко-богословски училишта во Македонија кон средината на XIX век (по примерот на учителствувањето

Во Скопје уште од 1820 година започнала градба на средно училиште „Идадија“. Во истиот комплекс во помала градба се изградило и занаетчиско уметничка школа „Ислахана“. Подоцна „Идадија“ се претвора во гимназија, а во 1898 година во Учителска школа, трета по ред во Македонија. Во неа се создавал кадар за потребите на образованието - учители. И во учителската школа во Скопје се предавал наставниот предмет географија заедно со други десетина наставни предмети.⁵⁴

Трите богословско учителски школи образувале неколку илјади учители и свештеници за потребите на образовниот и црковниот живот. Тие својата просветна и свештеничка работа ја продолжиле во Македонија, но и пошироко во Бугарија, Тракија и други простори.

Најголем број од учителите предавале во основните и средните училишта - гимназии, покрај во Штип, Прилеп и Скопје и во другите градови Битола, Охрид, Велес, Тетово, Струмица и други во кои имало повеќе основни и средни училишта. Особено во гимназиите каде имало над десетина наставни предмети меѓу кои учителите го предавале и наставниот предмет географија.

Напоменуваме, дека голем дел од учителите и свештениците подоцна се вклучиле во револуционерната борба за слобода на Македонија.⁵⁵ Учители кои покрај другите наставни предмети предавале географија биле: Ѓорче Петров, Даме Груев, Гоце Делчев, Христо Матов, Пере Тошев, Панајот Манов и други.

Така, во спомените на Пандо Кљашев (роден во Смрдеш, Костурско), забележал, „Седми клас го учев во Битола. Гимназијата ја завршив 1899/1900 година.⁵⁶ Учители тогаш ми беа Дамјан Груев, кој ми предаваше географија, а во долните класови геометрија со цртање и боење.⁵⁷ Даме Груев, во 1898/99 и 1899/90 година станал учител во битолската гимназија „Св. Кирил и Методиј“ и предавал географија и цртање. Дамјан Груев беше и голем говорник, умерен, стабилен и со одбрани зборови и умееше да го убеди народот.⁵⁸

на Јосиф Ковачев, Д. Миладинов, Сл. Драганов, К. Шапкарев и други). Годишен зборник 2011, Институт за историја и археологија, УГД - Штип, стр. 114-116 (109-122)

⁵⁴Ристо Кантарчиев, Цитирани дела.

⁵⁵Повеќе за ова види: Енциклопедија ВМРО 1893-1934, Главен редактор проф. д-р Никола Жежов, Матица македонска, Скопје, 2017 г. стр. 408

⁵⁶Спомени на Пандо Кљашев, стр.155. СПОМЕНИ: С. Арсов, П. Кљашев, Л. Церов, Г. П. Христов, А. Андреев, Г. Папанчев, Л. Димитров, Култура, Скопје, 1997 г. (стр. 400)

⁵⁷Исто, стр.156

⁵⁸Владо Темелковски, Кои предмети ги предавал Даме Груев во Битолската гимназија, ДНУБ, Прилози за Даме Груев, Материјали од тркалезната маса за Даме Груев одржана во Битола на 23.декември 1982 г., по повод 75-годишницата од неговото загинавање, Битола, 1983 г. стр. 170-173; Никола В. Димитров, Географијата и географите во Битола и Битолско... стр. 21.

Во спомените на револуционерот Славејко Арско (роден во Штип), забележал: „Учители ми беа Христо Матов, Панајот Манов; тој беше родум од Штип, природни науки завршил во Женева“.⁵⁹

Според едно свидетелско од 25 јуни 1895 година, потпишано од **Гоце Делчев** се гледа дека Делчев за време на неговото учителствување во Штип предавал Географија, Француски јазик, Геометрија и Историја. Како интеллигентен учител, сите тие наставни предмети ги предавал со подеднаков успех, што покажува дека тој совесно си ја извршувал предавачката улога, како и тоа дека ги познавал основите и на општествените и на природните науки.⁶⁰

Голем број географски описи за Македонија, за планини, реки, градови, села, население, стопанство и слично, дознаваме од спомените на многу македонски револуционери⁶¹. Особено пластични географски, социоекономски и статистички описи оставил **Никола Петров Русински**, македонски револуционер кој бил офицер и во текот на својата воена наобразба зборува дека полагал испит по географија и историја. Во неговите Спомени има многу географски описи на селски населби од Битолско и другите простори каде делувал.⁶²

4. ПРВИ ГЕОГРАФСКИ УЧЕБНИЦИ, СТРУЧНИ И НАУЧНИ ТРУДОВИ

Во текот на XIX век биле главно пишувани типични патописи - студиски проучувања. Многу од нив не биле географски туку во комбинација со историски, етнографски и други податоци.⁶³ Од 1371 до 1908 година, регистрирано е дека 223 странски и османлиски патописци ја посетиле и краток период престојувале во Македонија.⁶⁴ Станува збор за француски, германски, австриски, руски, англиски, италијански, романски, чешки и други патописци кои објавиле свои авторски дела - книги или парцијални

⁵⁹Спомени на Славејко Арсов, стр. 38, СПОМЕНИ: С.Арсов, П.Кљашев, Л.Џеров, Г.П.Христов, А.Андреев, Г.Папанчев, Л.Димитров, Култура, Скопје, 1997 г. (стр. 400)

⁶⁰Лидија Камчева, Гоце Делчев и неговото учителствување во Штип, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип, стр. 185-190

⁶¹Повеќе за ова види: СПОМЕНИ: И.Х.Николов, Д.Груев, Б.Сарафов, Ј.Сандански, М.Гердииков, д-р Х.Татарчев, Култура, Скопје, 1995 г., стр.336 г.; СПОМЕНИ: С.Арсов, П.Кљашев, Л.Џеров, Г.П.Христов, А.Андреев, Г.Папанчев, Л.Димитров, Култура, Скопје, 1997 г., стр. 400; и други спомени.

⁶²Никола Петров Русински, СПОМЕНИ, Предговор, редакција и коментар проф. д-р Даринка Пачемска - Петреска и проф. д-р Војо Кушевски), ИНИ, Скопје, 1997 г., стр.368

⁶³Повеќе за ова види: Митко Панов, Географски проучувања на Македонија со библиографски податоци од половината на XIX век до денес. Годишен зборник, книга 17, Институт за географија, св. 5, Природно математички факултет на Универзитетот - Скопје, 1969 година, стр.173-211 (стр.173-186)

⁶⁴Повеќе за ова види: Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци, едиција од тринаесет книги, издадени 1991,1991а, 1992,1992а, 2000, 2001, 2002, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2012 година.

трудо­ви. Од сите по­го­ре на­ве­де­ни па­то­пи­си се из­дво­ју­ва­ат пе­десет­ти­на во кои има повеќе географски описи. Десет патописци биле географи, а еден од нив и доктор по географски науки.⁶⁵

Патописци кои пишувале за Македонија во XIX век, се 123 на број, во кои меѓу другото има и географски описи. Познати патописци од тој период се: Пуквил (1801 г.), Вилијам Мартин Лик (1805-1809 г.), Вилијам Тарнер (1812-1816 г.), Андреоси (1826 г.), Ами Буе (1836 г.), Аугуст Гризебах (1839 г.), Виктор Григоријевич (1845 г.), Јозеф Милер (1843 г.), Едвард Лир (1848 г.), Јохан Хан (1858 и 1863 г.), Димитрије Болинтинану (1854 г.), Џузепе Антоанели (1858 г.), Хенрих Барт (1862 г.), Мекензи и Ирби (1863 г.), Елија Блант (1858 - 1878 г.), Евгениј Тимаев (1865 г.), М. Карлова (1868 г.), Валентин Чироли (1870 г.), Џејмс Беркер (1875 и 1877 г.), Константин Иречек (1883 г.), Густав Вајганд (1889-1890 г.) и др.⁶⁶ Нивните дела посветени за Македонија и пошироко, првенствено биле наменети за тамошните политички интереси и читателски кругови. Описи за Македонија даваат и странските извештаи на англиски, француски, руски, грчки, италијански и други конзули лоцирани во Битола, Скопје и Солун.⁶⁷

Други дела во кои целосно или делумно географски се посветени на Македонија, а се пишувани од осумдесеттите години на XIX век до крајот на Првата светска војна, од страна на разни автори, а особено од новоформираните балкански држави (Грција, Србија, Бугарија, Романија), се трудовите на: Ст. Новаковиќ, М. Веселиновиќ, Спиридон Гопчевиќ⁶⁸, Јован Цвиик, Васил Кичев, Димитар Мишев Димитров - Бранков, Шарски, А. Тошев, Јован Хаџи Васиљевиќ, Јанак Стрезов, Коста Н. Костиќ, Јевто Дедиер, И. Иванов, С. Петков, А. Димитров, С. Томиќ, И. Иваниќ, А. Иширков, М. Димитријевиќ, А. Илиќ, М. Петровиќ, Р. Николиќ, Н. Кошанин, И. Иширков,

⁶⁵Патописецот Никола Де Николе, 1551 г. бил географ на францускиот кралски двор; Хаџи Калфа 1650 г., бил турски историчар, географ, патописец и библиотекар; Коронел 1680 г, бил космограф - географ на Венецијанската република; Анвил Жан Батист Бургињон 1750 г, бил француски благородник, географ и картограф во кралската академија во Париз; Антон Фридрих Бушинг 1762 г., бил доктор по географски науки; Хугас Инџецијан, 1789-1800 г., бил ерменски географ, историчар и филолог; Ричард, 1828-1833 г., бил инженер - географ и новинар; Антон Лукс 1885 г., бил австриски географ; П.А.Стенин, 1890 г., бил географ; и Адолф Штрук, 1901 г, професор на универзитетот во Виена, бил географ, историчар и археолог.

⁶⁶Александар Матковски, цитирани дела.

⁶⁷Повеќе за ова види: Извештаи на англискиот конзул Џон А. Лонгворт од 1852 г., францускиот конзул Белег Де Бига од 1856 г, рускиот конзул М.А. Хитрово од 1861-1864, рускиот конзул Н.Скрабиним од 1885 г., и други. Извештаите се публикувани посебно или како статии во други книги.

⁶⁸Автор на книга на германски јазик: „Makedonien und Alt-Serbien“, но од непознати причини насловот е променет во српскиот превод: „Стара Србија и Македонија“ Београд, 1890 г. стр. 413.

И. Пандов и други.⁶⁹ Делата на авторите од соседните држави првенствено биле наменети за државните пропагандни интереси, а ги користеле тамошните читателски кругови.

Од особен интерес за Македонската географска мисла е делото на српскиот географ и политичар Јован Цвиик: „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије I-III, 1906-1911 година. Во ова дело Цвиик дава научни толкувања и описи за Македонија. Друго негово важно дело за Македонците е трудот: „Проматрања о етнографији Македонских Словена“. Овде, Цвиик констатира „ајсолуџно е невозможно во народнаџа маса на македонскиџе Словени да се издвојат еџнички Срби или еџнички Буџари, а џрема џџа и џџаџаџу е сосема невисџиниџо да се вбројат сиџе Македонски Словени во Буџари или во Срби.“ Исто така, важна за Македонија, но и за другите балкански држави е книгата: „Балканско полуострво и јужнословенске земље“.⁷⁰

Кога се говори за учебникарската литература и нејзината практична примена во заемните народни училишта, треба да се истакне фактот дека плејада на македонски учителски преродбенски дејци дале огромен придонес на тој план. Така, првите учебници на народен - македонски јазик, како што е познато, се појавиле во македонските училишта во XIX век.⁷¹ Од 1857 до 1880

⁶⁹Повеќе за ова види: Митко Панов, Географски проучувања на Македонија со библиографски податоци од половината на XIX век до денес. Годишен зборник, книга 17, Институт за географија, св. 5, Природно математички факултет на Универзитетот - Скопје, 1969 година, стр.176 - 186 (стр.173-211)

⁷⁰Повќе за ова види: Јован Цвиик, „Проматрања о етнографији Македонских Словена“, Београд, 1906 г., стр. 61 (стр.69). Jovan Cvijić, *La peninsule balkanique – géographie humaine*, 1918 g. and 1922 g. (Balkan Peninsula: human geography). Други реизданија на книгата: Cvijić, J. *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije* (knj. 2). Psihičke osobine južnih Slovena (knj.1). Београд, 1931 г.: Cvijić, J. *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije*. (knj. 1 i 2). Београд, 1966 г. стр. 583. Книгата „Балканско полуострво и јужнословенске земље“ е поделена во две книги со повеќе дела и глави. Во првата книга *Osnove antropogeografije* или *Geografsko okruženje i čovek* (Географска средина и човек) постојат 4 дела и 18 поглавја, со 343 страни, а во втората книга *Psihičke osobine južnih Slovena* (Психолошки особини на Јужните Словени) има 5 делови и 18 поглавја, 313 страни. Други размисли на Цвиик за Македонија види: Dimitrov, Nikola (2018) *The territory of the Republic of Macedonia in the book Balkan Peninsula and the South Slavic lands of Jovan Cvijić (1918-2018)*. p.p. 17-28. In: *The Balkan Peninsula of Jovan Cvijić: Historical background and contemporary trends in human geography*, 29-30 Oct 2018, Tršić, Loznica, Republic of Serbia.

⁷¹Повеќе за ова види: Блаже Конески, Кон македонската преродба, Македонските учебници од XIX век, Скопје, 1959 г.; Блаже Конески, Македонскиот XIX век, јазични и книжевно историски прилози, Скопје, 1986 г.; Ристо Кантарџиев, Македонското преродбенско училиште, Скопје 1965 г.; Школството, просветата и културата во Македонија во времето на Преродбата, Симпозиум, МАНУ, Скопје, 1979 г. Ристо Поплазаров, Ослободителните вооружени борби на македонскиот народ во периодот 1850 - 1878, Скопје 1978 г.; Блаже Ристовски, Македонскиот - културно-народносен

година биле отпечатени повеќе буквари, читанки и други учебници од македонски автори, меѓу кои и првата географија. Први учебници за основните училишта напишале: Партенија Зографски, Димитар Македонски, Јосиф Ковачев, Ѓорѓија Пулевски и Кузман Шапкарев. Учебниците биле печатени во Цариград, Солун, Велес, Софија, Белград и други места.⁷²

Слика 4. „Крайко землеописание за малички дејца“

Слика 5. Кузман Шайќарев

За географите важно е дека прв кој отпечатил учебник по географија на народен - македонски јазик бил **Кузман Шапкарев** (1824-1909), преродбеник, собирач и публикатор на македонски народни умотворби, учебникар. Тој во 1868 година го отпечатил учебникот „Кратко землеописание за малички деца“⁷³ („Кратко опишување на Земјата за малите деца“). Во учебникот биле поместени следните содржини: *Земјата како небесно тело*, и содржини за *Континенти (Европа, Азија, Африка, Америка и Австралија)*. Уште на корицата е нагласено дека учебникот е на дијалект разбирлив за македонските деца. Учебникот е испечатен во печатницата „Македонија“ во Цариград. Кузман Шапкарев во 1873 година бил главен управител на сите битолски училишта. Тој веќе имаше подготвено седум учебници сите на народен - македонски јазик. Шапкарев напишал и неколку статии објавени во Цариград (К. Шапкарев, „Описание на град Прилеп со околината“.

развиток до почетокот на XIX век. Македонската национална мисла и култура. Македонскиот народ и македонската нација I, Скопје, 1983 г.; Александар Трајановски, Црковно училишните општини во Македонија, Скопје, 1988 г. и други книги.

⁷²Александар Илиевски, Педагошко андрагошката дејност на Јосиф Ковачев, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип, стр. 46

⁷³Географија во пониските одделенија се употребувала со архаичниот синоним „Земјопис“ („Землеописание“).

Читалиште, Цариград, 1872 г.; К. Шапкарев, Кратко историографско описание на градовите Охрид и Струга, 1901 г. и други).

Значајна личност за научната македонска географската мисла е **Ѓорче**

Слика 6. Ѓорче Пејтров

Петров (1865-1921). Македонски професор, публицист, историчар, географ, идеолог на Македонската револуционерна организација. Меѓу другото собирал материјали и напишал написи со географска содржина во кои се даваат повеќе описи за Македонија, планините, реките, патиштата, полињата, населбите, населението, стопанството и сл. Бил учител во Штип (1886-1887), во Скопје (1888-1891), бил професор во Битола предавал во гимназијата од 1891 до 1895 година, па во Солун (1895-1897). Предавал Географија и други предмети. Еден период бил и училиштен инспектор. Во 1896 година ја објавил книгата „Материјали по изучувањето на Македонија“.

Книгата е прв опширен научен монографски труд посветен на Македонија и напишан од Македонец. Книгата е посветена на проучувањето на Македонија од областа на географијата, економијата, етнографијата, етнологијата, историјата, лингвистиката, геостратегијата и сл. Оригиналот на книгата содржи 734 страни текст поделен во четири главни делови: 1. Орографија на Скопско и Битолско (со детален опис на релјефот, планините и котлините и сл.); 2. Хидрографија (со опис на реките, речните сливови и езерата); 3. Патни врски (со опис на сообраќајните, патните и железничките врски); 4. Топографија опширен и детален опис на географијата на конкретни просторни целини Тетовско, Гостиварско, Кичевско, Скопско, Кумановско, Кратовско, Кривопаланечко, Кочанско, Пианец, Малешево, Штипско, Радовишко, Леринско).⁷⁴ Ѓорче бил автор и на други помали текстови, како на пример: Г. Петров, „Емигрантското движење за Америка во Македонија“, Културно единство, кн. VII и VIII, Солун, I/1909 г. и белешката: „Емиграција Македонаца. Колико је Македонаца отишло у Америку“, Штампа бр. 356, Београд, X/1911 г.⁷⁵ Според тоа, тој е прв македонски географ со научни трудови.

⁷⁴ Повеќе за ова види: Ѓорче Петров (1896). превод: Марио Шаревски (уред.). Материјали по изучувањето на Македонија (2016 г.), Единствена Македонија, Скопје, стр.712; Спомени - Ѓорче Петров; Никола В. Димитров, По повод 120 години од објавувањето на книгата „Материјали за изучување на Македонија“ од Ѓорче Петров (1896-2016). Географски разгледи, бр. 49, Скопје, стр. 77-83

⁷⁵ Митко Панов, цитирано дело, стр. 181

Друг Македонец кој напишал книга во кои има и географски описи на предели во Македонија, е **Ѓорѓија Пулевски** (1817-1893), писател, лексикограф, историчар и воен водач. Негова позната книга „Славјанско - македонска општа историја“, издадена во 1892 година, покрај историја има и географски описи. Оваа книга е обемно дело на 1688 ракописни страници. Во книгата Пулевски наведува дванаесетина македонски етнографски групи од различни области и предели на Македонија, со точно определена географска местоположба, места и градови, при што дава опис и одлики на нивниот живот, сфаќања, говор, стопанство и сл.⁷⁶

Слика 7. Ѓорѓија Пулевски

Слика 8. Марко Цепенков

Марко Цепенков (1829-1920 г.), собирач на македонски народни умотворби. Во неговите народни умотворби и фолклористика (приказни, легенди, преданија, раскази, случувања и слично можат да се препознаат опишувања на разни географски објекти. Добро видливи се над 50 преданија во кои има географски описи за дел македонски градови, села, манастири, планини, извори, реки, езера и други места. Така, познати се неговите забележани преданија за град Прилеп, Битола, Охрид, Штип, Тетово, Кичево и други, потоа преданијата за над десетина села (Раштани, Нидодим, Папрадиште, Плетвар, Тројаци, Зрзе, Манастирец, Чепигово, Бакарно Гумно, Кнежино, Конче и тн.), па за манастирите (Трескавец, Топлички, Дренвоски, Пчински и други), како и предание за Преспанско и Охридско Езеро, за Боговинско Езеро, за езерата на Пелистер и сл. Забележал и преданија за планини (Пелистер, Кораб, Крчин, Бистра, Шар и Песјак, Лубен и Пелистер и др.), како и предание за изворот на реката Црна, преданија за други извори и лековити води итн.⁷⁷ Цепенков е автор на неколку публикации напишани на народен македонски јазик (М. Цепенков, Еснафите од град Прилеп, Сборник на народни умотворенија, наука и книжнина, кн. XV, Софија, 1898 г.).⁷⁸

⁷⁶ Повеќе за ова види: Ѓорѓија Пулевски, Славјанско македонска општа историја, МАНУ, Скопје, 1892 г.; Блаже Ристовски, Ѓорѓија М. Пулевски - меѓник во нашата културно национална историја, МАНУ, Скопје, 1996 г.

⁷⁷ Повеќе за ова види: Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби, I-X, Македонска книга, Скопје, 1972 г.; Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни, книга петта, Македонска книга, Скопје, 1989 г.

⁷⁸ Митко Панов, цитирано дело, стр. 177

Крсте Петков Мисирков (1874-1926), Македонски филолог, кодификатор на македонскиот литературен јазик и правопис, славист, историчар, етнограф, аналитичар на национално политичките проблеми („За Македонските работи“, Софија, 1903 г.), публицист, собирач и проучувач на македонското народно творештво. Во списанието „Вардар“ објавувал и текстови со етногеографска содржина и тоа на народен македонски јазик. Така во 1905 година во првиот број на весникот „Вардар“ ја објавил Етнографско демографски статистички труд, со наслов „Список села од Јужна Македонија (Пазарско, Гевгелиско и Кукушко)“.⁷⁹

Слика 9. Крсте Петков Мисирков

Слика 10. Димитрија Чуповски

Димитрија Чуповски (1878-1940), е прв македонски картограф. Тој е македонски национален деец, општественик, револуционер, политичар, дипломат, публицист, научник, издавач, историчар, картограф, филолог и еден од најистакнатите организатори и афирматор на македонската национална мисла. Чуповски, во 1913 г. ја изработил првата „Карта на Македонија“ во боја и на македонски јазик. Во картата се внесени границите на етничките територии на Македонија, имињата на поголемите градови, реки, езера, планини, полиња, области и др.⁸⁰

Во овој контекст ќе ги спомениме и македонските автори на неколку географски и етнографски трудови пишувани на народен - македонски јазик, а печатени во Солун, се: У. Гологанов, „Скопје“. Културно единство, кн. 5, Солун, I/1908 г.; Н. Василев, „Село Цапари (Битолско)“, Културно единство, Солун I/1909 г.; С. Петков, Ресенско-Преспанската котлина и Преспанското езеро, Културно единство, кн. X, Солун I/1909; С. Петков, Пелистер, Културни единство, кн. XI, Солун, I/1909; А. Христов („Чифлигарството во Прилепско“, Културно единство, кн. IV, Солун, 1908 г.).⁸¹

Други македонски учители кои објавиле географски и етнографски текстови на народен - македонски јазик биле: **Христо Шалдев**, бил учител во Скопското педагошко училиште, предавал и географија. Пишувал во весникот „Илинден“, а четири години бил и редактор на библиотека

⁷⁹Блаже Конески, „Вардар“ – научно литературно и општествено политичко списание на К. П. Мисирков“, Институт за македонски јазик Крсте Мисирков“, Скопје, 1966 г.

⁸⁰Благоја Маркоски, Македонската географска мисла по повод 70 години Македонско географско друштво. Скопје, 2019 г., стр. 9 (стр. 114)

⁸¹Митко Панов, цитирано дело, стр. 180-182

„Географско четиво“.; **Георги Трајчев**, автор е на низа книги со историско-географска и етнолошка тематика за Македонија („Манастирите во Македонија“, „Преспа“, „Град Прилеп“, „Книга за Мијаците“ и др.). Бил директор на повеќе училишта во Дојран, Кавадарци, Прилеп, Сер, Скопје, Охрид, Ресен и Прилеп.; **Илија Иванов**, бил учител и директор во училишта во Прилеп, Охрид и други места. Напишал неколку статии, и книгата „Географија на Македонија“, (второ издание Софија, 1928 г.); **Георги Баждаров**, дипломирал географија и историја. Напишал повеќе статии и бил еден од основачите на Македонскиот научен институт во Софија и други.⁸²

Во виорот на Балканските војни и Првата светска војна голем број од основните и средните училишта прекинале со работа, некои биле оштетени, а мал број работеле без прекин. Учителите кои работеле во училиштата и предавале географија останале во поделените територии, дел од нив бил мобилизиран, дел пребегале во други држави и сл. Тоа се години на неизвесност и преживување. Со поделбата на етничката територија на Македонија, сите соседни држави грабнале поголем или помал дел од македонската почва и веднаш започнале со асимилација на македонското население. Од тогаш започнува ерата на поделена Македонија, но и нов период во развој на македонската географска мисла.

РЕЗИМЕ

Појавата и развојот на македонската географската мисла во текот на XIX век и почетокот на XX век започнува од келијни училишта преку заемни световни училишта и гимназии, до учителски школи за формирање на образован кадар за предавање географија.

Дел од македонските просветители директно и индиректно се вклучиле и во појавата на географијата како наставен предмет, од кои посебно се истакнуват два, и тоа: Јоаким Крчовски и Јордан Хаџи Константинов Џинот. Јоаким Крчовски, како наусничар во келијните училишта проповедал содржини од географија и Јордан Хаџи Константинов - Џинот, во заемното училиште во Велес во 1837 година, прв покрај други наставни предмети предавал и географија и прв во наставата ја користел географската карта како нагледно средство. Џинот има заслуга и за отварање на повеќе заемни училишта во градовите во Македонија во кои покрај други наставни предмети се изучувала и географија.

Главна улога во создавање на педагошки кадри во образовниот систем во Македонија имал Јосиф Антонов Ковачев кој во 1869 година во Штип формирал прва учителска школа во Македонија, во која учителите се стекнувале со знаење за предавање на повеќе наставни прдмети, меѓу кои и за наставниот предмет географија. Ковачев отворил уште две учителски школи во Прилеп и Скопје, а заслужен е за осовременување на наставата во

⁸² Повеќе за ова види: Енциклопедија ВМРО 1893-1934, Скопје, 2016 г., Главен редактор проф. д-р Никола Жежов, Матица Македонска, Скопје, 2017 г., стр. 30, 121, 342, 386 и 387. (стр.408)

училиштата и употреба на нагледни средства: карти, глобуси, цртежи, набљудувања, екскурзии, настава во природа и друго.

Од средината на XIX век географијата како наставен предмет била воведена и во сите основни и средни училишта - гимназии и во воените училишта во Македонија.

Прв учебник по географија на народен македонски јазик напишал и отпечатил Кузман Шапкарев во 1868 година. Наставата по географија во Македонија ја реализирале учители кои биле образовани за реализација на повеќе наставни предмети. Голем дел од учителите активно се вклучиле во револуционерната борба за слобода на Македонија. Учители револуционери кои покрај другите наставни предмети предавале географија биле: Ѓорче Петров, Даме Груев, Гоце Делчев, Христо Матов, Пере Тошев и други.

Прва значајна личност за научната македонска географска мисла е Ѓорче Петров, кој во 1896 година објавил обемна научна книга за Македонија и според тоа го заслужува епитетот прв македонски географ со научен пристап. Други лица кои се заслужни за развојот на македонската географската мисла се: Ѓорѓија Пулевски, Марко Цепенков, Крсте Петков Мисирков, прв етнограф, Димитрија Чуповски, прв картограф и други лица.

Македонската географска мисла во XIX и почетокот на XX век одолеа на сите притисоци, и од денешна дистанца ги препознаваме сите атрибути на посебен македонски географски идентитет. Македонски географски идентитет изразен преку прв учебник по географија, први учители образовани за реализација на настава по географија, и на крајот идентификување на прв професионален научен кадар - географ, картограф, етнограф и сл.

За жал, процесот на македонско осознавање е прекинат со поделбата на етничкото ткиво на Македонија во 1913 година. Чувството за посебност на географска и етнографска Македонија, никогаш не прекинал, Македонецот се прилагодувал на сите услови за да преживее и повторно како пиреј се појавува на образовната, научната и јавната сцена.

MACEDONIAN GEOGRAPHICAL THOUGHT IN THE XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

SUMMARY

The emergence and development of Macedonian geographical thought during the 19th century and the beginning of the 20th century starts from cell schools through mutual secular schools and high schools, to teacher schools for the formation of educated staff for teaching geography.

Part of the Macedonian educators were directly and indirectly involved in the emergence of geography as a teaching subject, two of which stand out, namely Joakim Krčovski and Jordan Haji Konstantinov Djinot. Joakim Krčovski, as a "nausnicar" in the cell schools, preached contents from geography, and Jordan Haji Konstantinov - the Giant, in the "zaemni" school in Veles in 1837, was the first to teach geography in addition to other subjects, and the first to use the

geographical map as a visual aid in teaching. The Djinot is also credited with opening "zaemni" schools in the cities of Macedonia in which geography was taught in addition to other subjects.

Josif Antonov Kovachev played a major role in the creation of the pedagogical staff in the educational system in Macedonia, who founded the first teacher's school in Macedonia in 1869 in Shtip, where teachers gained knowledge from teaching several subjects, including the subject of geography. Kovachev opened two more teacher schools in Pripep and Skopje, and he is credited with modernizing teaching in schools and the use of visual aids: maps, globes, drawings, observations, excursions, teaching in nature and more.

Since the middle of the 19th century, geography as a teaching subject has been introduced in all primary and secondary schools - gymnasiums and in military schools in Macedonia.

The first geography textbook in the vernacular Macedonian language was written and printed by Kuzman Shapkarev in 1868. The teaching of geography in Macedonia was carried out by teachers who were educated for the implementation of several teaching subjects.

A large part of the teachers were actively involved in the revolutionary struggle for the freedom of Macedonia. Revolutionary teachers who taught geography in addition to other subjects were: Gjorche Petrov, Dame Gruev, Goce Delchev, Hristo Matov, Pere Toshev and others.

The first significant person for the scientific Macedonian geographical thought is Gjorce Petrov, who in 1896 published an extensive scientific book about Macedonia and therefore deserves the epithet the first Macedonian geographer with a scientific approach. Other persons who are meritorious responsible for the development of the Macedonian geographical thought are: Gjorgija Pulevski, Marko Cepenkov, Krste Petkov Misirkov, the first ethnographer, Dimitria Cupovski, the first cartographer and others.

Macedonian geographical thought in the 19th and early 20th centuries resisted all pressures, and from today's distance we recognize all the attributes of a special Macedonian geographical identity. Macedonian geographical identity expressed through the first geography textbook, the first teachers trained to teach geography, and finally the identification of the first professional scientific staff - geographer, cartographer, ethnographer, etc.

Unfortunately, the process of Macedonian recognition has been interrupted by the division of the ethnic fabric of Macedonia in 1913. The feeling for the uniqueness of geographical and ethnographic Macedonia never stopped, the Macedonian adapted to all conditions in order to survive and appears again like a weed on the educational, scientific and public scene.

ЛИТЕРАТУРА

1. Свето Писмо (Библија), Свето писмо на Стариот и Новиот завет, ревидирано издание, Со благослов на Светиот архиерејски синод на Македонската православна црква, Скопје, 2017 г.
2. Страбон, „Страбон, географија, Кн.7“, Сигмапрес, Скопје, 2017 г.

3. Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1371 - 1777 г. Патописот на Џио Марио Дељи Анџиолело од 1470 г. стр. 67 и 68 - Мисла, Скопје, 1991 г.
4. Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1371-1777, Патопис на Франсо Де Тот од 1770 година (стр.832-835), Мисла, Скопје, 1991 г.
5. Илија Петрушевски, Македонија на стари мапи, Скопје, 1992 г.
6. Бранислав Светозаревиќ Покорни, Македонци - милениумски сведоштва за идентитетското име (документи и анализи), Тетово, 2021 г. .
7. Снежана Станиславска - Поповска, Ами Буе за Македонија, Меонора, Скопје, 1999 г.
8. Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1827 - 1849 г., Патописот на Ами Буе од 1836-1838, стр. 211 и 220, Мисла, Скопје, 1992 г.
9. Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Патописот на Џемс Минчин од 1884 година, стр.199 и 200. Ѓурѓа, Скопје, 2002 г.
10. Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Согледбите на Карл Хрон од 1888 година, стр. 269, Ѓурѓа, Скопје, 2002 г.
11. Христо Андонов Полјански, Одбрани дела (I-V), Том трети, Македонското прашање, Мисла, Скопје, 1981 г.
12. Александар Марковски, Македонија во делата на странските патописци 1879-1888, Патописот на Васил Молов од 1887 година, стр. 260, Ѓурѓа, Скопје, 2002 г.
13. Документи за борбата на Македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том први, УКИМ, Скопје, 1981 г.
14. Блаже Конески, Македонскиот XIX век, јазични и книжевно историски прилози, Скопје, 1986 г.
15. Ристо Кантарџиев, Македонското преродбенско училиште, Скопје 1965 г.;
16. Школството, просветата и културата во Македонија во времето на Преродбата, Симпозиум, МАНУ, Скопје, 1979 г.
17. Ристо Кантарџиев, Келијните училишта во Македонија, „Просветно дело“, II/7-8, Скопје, 1964 г.
18. Александар Трајановски, Народноопштински и педагошко-богословски училишта во Македонија кон средината на XIX век (по примерот на учителствувањето на Јосиф Ковачев, Д. Миладинов, Сл. Дингова, К. Шапкарев и др.) Годишен Зборник 2011, Институт за историја и археологија, УГД - Штип.
19. Елена Јосимовска, Училиштата во Штип пред и по Јосиф Ковачев, Годишен Зборник 2011 г., Институт за историја и археологија, УГД - Штип.
20. Силвана Сидоровска Чуповска, Просветата во Штип во времето на преродбата, Годишен зборник 2011, Институт за историја и археологија, УГД - Штип
21. Ѓорѓи Димовски, Битолските училишта до 1918 година со посебен осврт на гимназијата до 1945., Гимназијално образование во Битола, Гимназија „Јосип Броз Тито“ - Битола, 1965 г.
22. Ристо Кантарџиев, Заемните училишта во Македонија, Филозофски факултет, Скопје, 1970 г.

23. Михајло Георгиевски Скопје, Просветителските погледи на кратовскиот учител Димитрат Поп Јосифовиќ, Современик на Јосиф Ковачев, изнесени во неговите ракописи од 1858 и 1869 година. Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Скопје
24. Александар Стерјовски, Градби, Битола, 2020 г.
25. Никола В. Димитров, Географијата и географите во Битола и Битолско, Битола, 2020 г.
26. Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1875-1878, Патописот на Елија Џон Блант од 1858-1878, Гурѓа, Скопје, 2001 г.
27. Александар Трајановски, Црвените училишни општини во Битола и нивната улога во системот на образованието, стр. 23-36, Зборник: Фолклорот и етнологијата во Битола и Битолско, ДНУБ, Битола, 1981 г.
28. Кирил Цацков, Неодминливата педагошка дејност на Јосиф Ковачев во Штип и во Прилеп, Годишен зборник 2011, Институт за историја и археологија, УГД – Штип
29. Ристо Поплазаров, Нови податоци за првото педагошко училиште во Македонија, Гласник бр.1, Скопје, 1974 год.
30. Александар Илиевски, Педагошко андрагошката дејност на Јосиф Ковачев, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип
31. Ленче Насев, Поглед кон животот и дејноста на Јосиф Ковачев - истакнат македонски педагог и реформатор од Штип, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип
32. Благоја Цветковски, 100 години од првото педагошко училиште во Штип, Скопје, 1969 г.
33. СПОМЕНИ: С.Арсов, П.Кљашев, Л.Џеров, Г.П.Христов, А.Андреев, Г.Папанчев, Л.Димитров, Спомени на Пандо Кљашев, Култура, Скопје, 1997 г.
34. Владо Темелковски, Кои предмети ги предавал Даме Груев во Битолската гимназија, ДНУБ, Прилози за Даме Груев, Материјали од тркалезната маса за Даме Груев одржана во Битола на 23.декември 1982 г., по повод 75-годишницата од неговото загинавање, Битола, 1983 г. стр. 170-173
35. Енциклопедија ВМРО 1893-1934, Главен редактор проф. д-р Никола Жежев, Матица македонска, Скопје, 2017 г.
36. СПОМЕНИ: С.Арсов, П.Кљашев, Л.Џеров, Г.П.Христов, А.Андреев, Г.Папанчев, Л.Димитров, Спомени на Славејко Арсов, Култура, Скопје, 1997 г.
37. Лидија Камчева, Гоце Делчев и неговото учителствување во Штип, Годишен Зборник, 2011, Институт за историја и археологија, УГД, Штип
38. Никола Петров Русински, СПОМЕНИ, Предговор, редакција и коментар проф. д-р Даринка Пачемска - Петреска и проф. д-р Војо Кушевски), ИНИ, Скопје, 1997 г.
39. Митко Панов, Географски проучувања на Македонија со библиографски податоци од половината на XIX век до денес. Годишен зборник, книга 17, Институт за географија, св. 5, Природно математички факултет на Универзитетот - Скопје, 1969 година
40. Dimitrov, Nikola, *The territory of the Republic of Macedonia in the book Balkan Peninsula and the South Slavic lands of Jovan Cvijić (1918-2018)*. p.p. 17-28. In: *The Balkan Peninsula of Jovan Cvijić: Historical background and contemporary trends in human geography*, 29-30 Oct 2018, Tršić, Loznica, Republic of Serbia.

41. Ристо Поплазаров, Ослободителните вооружени борби на македонскиот народ во периодот 1850 - 1878, Скопје 1978 г.
42. Блаже Ристовски, Македонскиот - културно-народносен развoтoк до почетокот на XIX век. Македонската национална мисла и култура, Македонскиот народ и македонската нација I, Скопје, 1983 г.
43. Александар Трајановски, Црковно училишните општини во Македонија, Скопје, 1988 г.
44. Ѓорче Петров (1896). превод: Марио Шаревски (уред.). Материјали по изучувањето на Македонија, Единствена Македонија, Скопје, 2016 г.
45. Никола В. Димитров, По повод 120 години од објавувањето на книгата „Материјали за изучување на Македонија“ од Ѓорче Петров (1896-2016). Географски разгледи, бр. 49, Скопје, 2016 г.
46. Блаже Ристовски, Ѓорѓија М. Пулевски - меѓник во нашата културно-национална историја, МАНУ, Скопје, 1996 г.
47. Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни, книга петта, Македонска книга, Скопје, 1989 г.
48. Блаже Конески, „Вардар“ - научно литературно и општествено политичко списание на К. П. Мисирков“, Институт за македонски јазик Крсте Мисирков“, Скопје, 1966 г.
49. Благоја Маркоски, Македонската географска мисла по повод 70 години Македонско географско друштво. Скопје, 2019 г.

